

Koldingbogen

ÅRSTAL:	2000
FORFATTER:	Jesper Ratjen
TITEL:	Koldings Bordel 1868 – 1877.
KORT RESUME:	Bordelvært Bitsch og Kolding Bordel.

Koldings bordel 1868-1877

Af Jesper Ratjen

Rektor i dilemma

Et par dage før jul 1874 var professor Lassen, som var rektor på "Vejle Amts højere Realskole i Kolding", for anden gang blevet opsøgt af hr. Bitsch, som ønskede at få sin søn optaget på Realskolen. Hr. Bitsch syntes ikke, at undervisningen på Borgerskolen, hvor sønnen gik, var tilfredsstillende for en dreng med hans søns evner og forkundskaber. Rektor Lassen havde forklaret, at han under almindelige forhold havde frie hænder til at optage eller afvise elever, men i dette tilfælde anså sig forpligtet til først at spørge til skolens forstanderskabs syn på sagen. Hr. Bitsch havde for sikret, at han var mand for at betale skolepengene og derfor anså sig for lovmæssigt berettiget til at få sin søn optaget i en offentlig skole. Hans søn ville endvidere aldrig gøre sig skyldig i en sådan råhed, som hr. Bitsch havde bemærket kunne forekomme blandt Koldings ungdom. I øvrigt var hans erhverv autoriseret af Byrådet! – Og det var netop hr. Bitsch's erhverv, som var anstødsstenen: Bitsch var bordelvært.

"Dersom Faderen boede i en anden By, ville Sagen vel stille sig noget anderledes, men som Forholdet nu er, behøver jeg næppe enkeltvis at opregne alle de pinagtige Vanskeligheder, der kan beredes Amtsskolen, saavel fra de andre Forældre som fra Elevernes Side. . .", skriver rektor Lassen den 24. dec. 1874 til skolens "ærede Forstanderskab". Rektor

Lassen havde endvidere talt med lærer P. Hansen på Borgerskolen, hvor man med megen betænkelighed havde optaget Bitsch's to sønner, men man havde endnu ikke mærket nogen særlig ulempe. Til slut nævner rektor Lassen, at han *"af et Byraadsmedlem er bleven oplyst om, at Bitsch's afskyelige Næringsvej, som [han] nok formodede, ingenlunde er autoriseret af Byrådet, men kun taales af Politiet og kan standses, naar det skal være."*

Bordelværten får besked

Forstanderskabets formand var i de år netop Koldings politi- og borgmester M. A. Monrad. Han var som reaktion på rektors henvendelse mellem jul og nytår gået ud til bemeldte Bitsch og havde oplyst ham om, at han hverken var autoriseret af byrådet eller nogen anden myndighed og foreholdt ham sin mening som politimester: At politiet kun tåler hans etablissement, så længe man ikke finder anledning til at lukke det, og at han i øvrigt på ethvert punkt måtte indtage en meget tilbageholden stilling her i byen, og at yderligere henvendelser til rektor Lassen formentlig ikke ville være forenelig hermed.

Forholdsregler mod veneriske sygdomme

Oprettelse og politikontrol med et bordel fandt støtte i de forholdsregler til bekæmpelse af veneriske sygdommes udbredelse, som

havde været drøftet på den internationale medicinske kongres i Paris 1867. Veneriske sygdomme er kønssygdomme, især syfilis og gonorrhé, som bakterieoverføres, når "Venus dyrkes" med en smittet. Et justitsministerielt udvalg konkluderede i september 1870 bl.a. på basis af de fremlagte udenlandske erfaringer, "*at de virksomste Foranstaltninger til at bekæmpe de syfilitiske Sygdommes Udbredelse maatte søges dels i den lettest mulige Adgang for Patienterne til at komme under Kur, navnlig i et Hospital, dels i et virksomt Tilsyn med Prostitutionen, ikke blot med den af Politiet tilladte, offentlige Prostitution, men navnlig ogsaa med de løsagtige Fruentimmer, der uden Politiets Konsens leve mere eller mindre af Prostitution. Denne sidste Klasse af prostituerede Fruentimmer, den saakaldte hemmelige Prostitution, der optræder under de forskellige Forklædninger, som Sangerinder, Sypiger, Værtshuspiger, forladte Koner o.s.v., er efter Erfaringens Vidnesbyrd overalt anset for den farligste Kilde til Udbredelsen af venerisk Smitte. [. .] Jo mere disse sidste derfor tiltage i Antal, desto flere Brændpunkter opstaar der, hvorfra Smitten bredes ud i Landet*". Efter udvalgets mening var det vigtigste derfor at undertrykke den hemmelige prostitution gennem politikontrol.

Krigsefterladte sundhedsproblemer

I Kolding og andre provinsbyer havde man dog været noget tidligere ude. Under og efter krigen (1864) havde der været problemer med veneriske sygdomme i Kolding, og distriktslæge Bloch konstaterede ved de fjendtlige troppers bortgang i november 1864, at der var efterladt "*en Mængde syfilitiske Fruentimmer*" på det tyske lazaret. Der var ikke plads til

disse på byens amtssygehus, så lazarettet blev opretholdt under tilsyn af en af Koldings praktiserende læger, indtil man i juni 1867 erklærede de veneriske sygdomme for nedkæmpet.

Ny borgerlig straffelov

Det var ikke kun i Kolding, der var problemer. Den kongelige Sundheds-Kommission havde i 1864 bedt distriktslægerne om, at den årlige medicinalberetning specielt meldte om veneriske sygdommes udbredelse, og svarene fandtes så alarmerende, at det i §§ 180-182 i den "Almindelige borgerlige Straffelov" af 2. februar 1866 med ikrafttræden pr. 1. juli, indirekte blev pålagt de lokale politimestre at træffe de fornødne foranstaltninger til hindring af veneriske sygdommes udbredelse.

De vigtige paragraffer

Almindelig borgerlig Straffelov af 2. februar 1866 §§ 180-182:

§ 180

Fruentimmer, som imod Politiets Advarsel søger Erhverv ved Utugt, straffes med Fængsel.

§ 181

Når nogen, som er vidende eller har Formodning om at være behæftet med venerisk Smitte, over Utugt med en Anden, bliver Straf af Fængsel eller under skærpede Omstændigheder Forbedringsarbejde at anvende.

§ 182

De, som gøre sig skyldige i Rufferi, saavel som de, der for Betaling tilstede Personer af forskelligt Køn Adgang til deres Boliger for der at øve Utugt, eller som imod Politiets Forbud have Fruentimmer tilhuse, der ernære sig ved Løsagtighed, straffes med

Forbedringshusarbejde eller Fængsel paa Vand og Brød.

Er et bordel en løsning?

Var oprettelse af et bordel nødvendig for en effektiv politikontrol? Der er ingen tvivl om, at en koncentration af utugten lettede politiets kontrolmulighed, og der blev i tiden også påpeget andre positive hensigter: *at beskytte den offentlige Sundhed mod venerisk Smitte og at beskytte den offentlige Velanstændighed mod de løsagelige Fruentimmers Uvæsen paa Gader og offentlige Steder.* Det sidste var, som det senere vil ses, ikke helt til at undgå og “den offentlige mening” tog forargelse ud fra både moralsk og social indignation.

Afgørelsen var overladt til den stedlige politimester, for lovgivningen anviste ikke nogen eentydig løsning for området. Hvor “Danske Lov” (1683) (6-13-30 og 6-22-5) havde foreskrevet ubetinget straf for ethvert fruentimmer, der søgte erhverv ved utugt, og for dem, der overlod deres huse til udøvelse af utugt, der gjorde den nye borgerlige straffelovs strafansvar betinget af, at gerningen udøvedes imod politiets advarsel eller forbud. Derved blev prostitution sanktioneret, så længe den holdt sig indenfor de af det stedlige politi afstukne rammer.

Politimester M.A. Monrad havde et problem!

Naboerfaringer indhentes

Lidt i vildrede med, hvordan han passende skulle reagere på cirkulærets påbud, skrev politimester Monrad i februar 1867 til sine kollegaer i nabobyerne Vejle og Fredericia for at

Martin Anton Monrad (1819-1893). Overauditør. Byfoged og borgmester i Kolding 1859-1876.

høre, hvordan forholdene med offentlige fruentimmere var hos dem, og hvad de gjorde for at styre prostitutionen.

I Vejle tolererede man ikke prostitution, for dér havde distriktslægen meddelt politimesteren, at der ikke krævedes ekstraordinære foranstaltninger mod veneriske sygdomme. Politimesterens system var, svarede han Monrad, at når det kom til hans kundskab, at et fruen-

timmer ernærede sig helt eller delvis ved løsgang, da blev hun givet tilhold om hyppigt at melde sig på politikammeret, og hvis hendes sundhedstilstand var mistænkelig, så blev hun sendt til undersøgelse på sygehuset. I det hele søgte han at gøre hende opholdet i Vejle så ubehageligt, at hun foretrak at rejse bort. Man benyttede sig også af § 180 i den nye straffelov, som gav mulighed for advarsler efterfulgt af fængsling. Monrads forslag om, at politimestrene i nabobyer gensidigt skulle underrette hinanden, når løsgang fruentimmere rejste, fandt man i Vejle meget hensigtsmæssigt. *“Jeg skal med Fornøjelse underrette Dem om, naar en eller anden saadan Fugl trækker herfra sydefter”*.

Fredericias politimester P. Jørgensen redegjorde grundigt for prostitutionen i garnisonsbyen, hvor man havde mange erfaringer. Også han syntes godt om ideen med gensidig underretning og fremhævede de specielle problemer, som den nyanlagte jernbaneforbindelse medførte. *“Enkelte have fundet paa at gjøre Sympige Toure med Jernbanen, hvorved Reisende kunne generes. Jeg kunne ønske en Aftale med Dem og Jernbanestyrelsen, hvorefter de ikke tilstædes Adgang uden bevis fra Politikammeret”*.

Et par måneder senere havde politimester Jørgensen opstillet et konkret, motiveret forslag, om hvilket han udbad sig Monrads behagelige ytring (– som desværre ikke kendes):

“Jeg benytter Leiligheden til at udtale det ønskelige i at træffe Foranstaltning til at forhindre den hyppige Jernbanefart, som der finder Sted af disse Fruentimmer, saa at Jernbanebetjentene paasee, at de ikke befordres 1) uden en Seddel fra Politikammeret, og 2) at de ikke selv tage, men anvises Plads, 3)

og det paa 3die Plads, hvor deres Nærvarerelse er mindst stødende ikke alene efter sammes Publikum, og de ringere Fordringer, der kan stilles paa denne Plads, men og fordi deres større Frequens gjør bemeldtes Nærvarerelse mindre stødende og ubehagelig; hvilke Bestemmelser jo da maae optages i Instruxen for Fruentimmerne. –”

Nu skal det være!

Nogen egentlig beslutning om etablering af et bordel i Kolding er ikke fundet skriftligt nedfældet. Hverken i politiets eller byrådets protokoller eller i byens aviser (*“Kolding Avis”* og *“Koldingposten”*), som siden 1862 efter hvert byrådsmøde fik tilstillet et kort referat. Det var suverænt Koldings politimester, overauditør Monrad, (som også var den kongelig udnævnte borgmester), som kunne give tilladelse til, at en vært kunne have nogle *“offentlige fruentimmere”* boende.

Beslutning om en sådan tilladelse må være taget til *“pr. 1. januar 1868”*, for pr. denne dato anlægges politiet en protokol, hvori de offentlige fruentimmere skulle indføres. Der gik dog 14 dage, før de første 3 piger ankom (14. jan. 1868).

Gode råd fra Odense

Politifuldmægtig Sørensen i Kolding havde i maj 1868 spurgt Odense Politi om, hvilke erfaringer man havde gjort med de *“Bestemmelser for offentlige Fruentimmere”*, som man havde opstillet til håndhævelse i Odense. Svaret forjener et fyldigt citat: *“I Bestemmelserne for de off. Fr., som findes i Odense Politiberetning, er kun skeet de Tillæg: De maa ikke møde paa Auktioner og kun gaae enkeltvis paa Gaden. Hen-*

sigtsmæssigheden deraf vil være indlysende for det 1te Punkts Vedkommende og hvad det andet angaaer, har det vist sig, at naar de gaae 2 sammen giver det lettere Anledning til at de gjøre Griin eller gloe ind ad Vinduerne til velfornemme Kræmmer-svende og Andre, som de have forløst". Der fortsættes: "De givne Bestemmelser have vist sig praktiske, men en Betingelse er fornøden, nemlig at enhver Overtrædelse fra Frs eller Værtindens Side strax paa-tales. Her stille vi dem i Brummen for et godt Ord indtil 3 x 24 T. – Straffen dikteres til Politiprotokol-len og begrundes saaledes: Da N.N. have gjort sig skyldig i Overtrædelse af Ordensregl., takseres hende herved en Straf af – . Denne Straf fuldbyrdes strax uden at indhente Approbation. Vertinderne bøde Penge".

– Og som konklusion: "Der er virkelig intet Ud-komme med det Rak uden at de holdes stramt i Tøj-lerne".

Sådan! Erfaren mand er god at gæste.

Orden i sagerne

– Og så måtte politimester Monrad i Kolding selv til det:

Bestemmelser som ere at iagttage af de offentlige Fruentimmer i Kolding og deres Værter.

A. Det offentlige Fruentimmer

1. Hun har at forholde sig stille og rolig paa sit Værelse, hvilket hun har at holde ordentligt og reenligt.
2. Hun maa altid være reenligt og anstændigt paaklædt.
3. Opsøre sig anstændigt paa Gaden eller andre Steder, hun besøger.
4. Kun gaae enkeltviis paa Gaden.

5. Det er hende forbudt ved Banken paa Vinduerne, Kalden, staaen i Døren eller paa Gaden eller paa anden Maade at henlede de Forbigaaendes Opmærksomhed paa sig.
  6. Hun maa ikke have sit Kammer oplyst om Aftenen paa anden Maade end ved en Natlampe.
  7. ikke modtage Besøg af Drengene eller beskjenkede Personer.
  8. ikke modtage Besøg i den Tid, hun har sine Forandringer.
  9. ikke tilstede, at der nydes Spiser og Drikkevarer paa hendes Værelse.
  10. ikke vise sig udenfor Huset efter Kl. 10 Aften.
  11. hendes Visitationssbog har hun at fremlægge.
  12. Hun maa ikke uden Politiets Tilladelse forlade Byen hvadenten for enkelte Timer eller Dage.
  13. Intet offentligt Fruentimmer maa møde ved Auktion.
  14. forøvrigt har hun i Et og Alt at rette sig efter Politiets Anordninger og navnlig til enhver Tid tilstede dette Adgang til sit Værelse.
- Overtrædelse af foranstaaende Forskrifter ansees med vilkaarlig Straf.

B. Værten eller Værtinden

1. Al Udskjænkning og Beværtning for Besøgende saavel med som uden Betaling i Værtens eller Fruentimmer Værelser er forbudt, ligesom overhovedet ingen Besøgende maa tilstedes Adgang til Værtens Værelser.
2. Det forbydes Værten paa det strængeste at tilstede fremmede Fruentimmer adgang til Værelserne.
3. De Værelser, som afbenyttes af de offentlige Fruentimmer, skulle altid holdes reenlige, ligesom det og bør paasees, at de offentlige Fruentimmer er reenligt og anstændigt paaklædte.

4. *Ro og Ordens Overholdelse paa Fruentimmers Værelser er at paasee.*
5. *Om Aftenen skal anbringes Skodder for Vinduene til de Værelser, som benyttes af offentlige Fruentimmer.*
6. *Enhver Overtrædelse af de for Fruentimmerne givne Forskrifter skal strax anmeldes for Politiet.*
7. *Iøvrigt har Værten eller Værtinden i Et og Alt at rette sig efter Politiets Anordninger og navnlig til enhver Tiid at tilstede dette fri og uhindret Adgang til Huset.*

Overtrædelse af disse Forskrifter ansees med Bøder eller lukning af Loqalet.

*Kolding Politikammer 15. Juli 1868
A. Monrad*

Monrad skriver ved en senere lejlighed, at han for sin person "*stedse har været imod, at et Bordel skulde taaes her i Byen, men at jeg, da Fysikatet for Vejle og Skanderborg Amter indtrængende forlangte det efter sidste Krig, og da Kommunalbestyrelsen dengang erkjendte Nødvendigheden af bemeldte Onde, fandt at burde finde mig i dets Etablering og i de med Kontrolleringen af en saadan Indretning forbundne Ubehageligheder for Politiet.*"

Med §§ 180-182 i den almindelige borgerlige straffelov fra 1866 og det opstillede reglement havde politiet noget at styre prostitutionsvæsnet efter.

Bopælspligt i bordellet

Punkt 11 og 12 i reglementet har været dem, som gav politiet mest arbejde med forvaltningen af den reglementerede utugt. I den foliostore politiprotokol med blå blade (så der ikke kunne foretages usynlige rettelser) fik hver

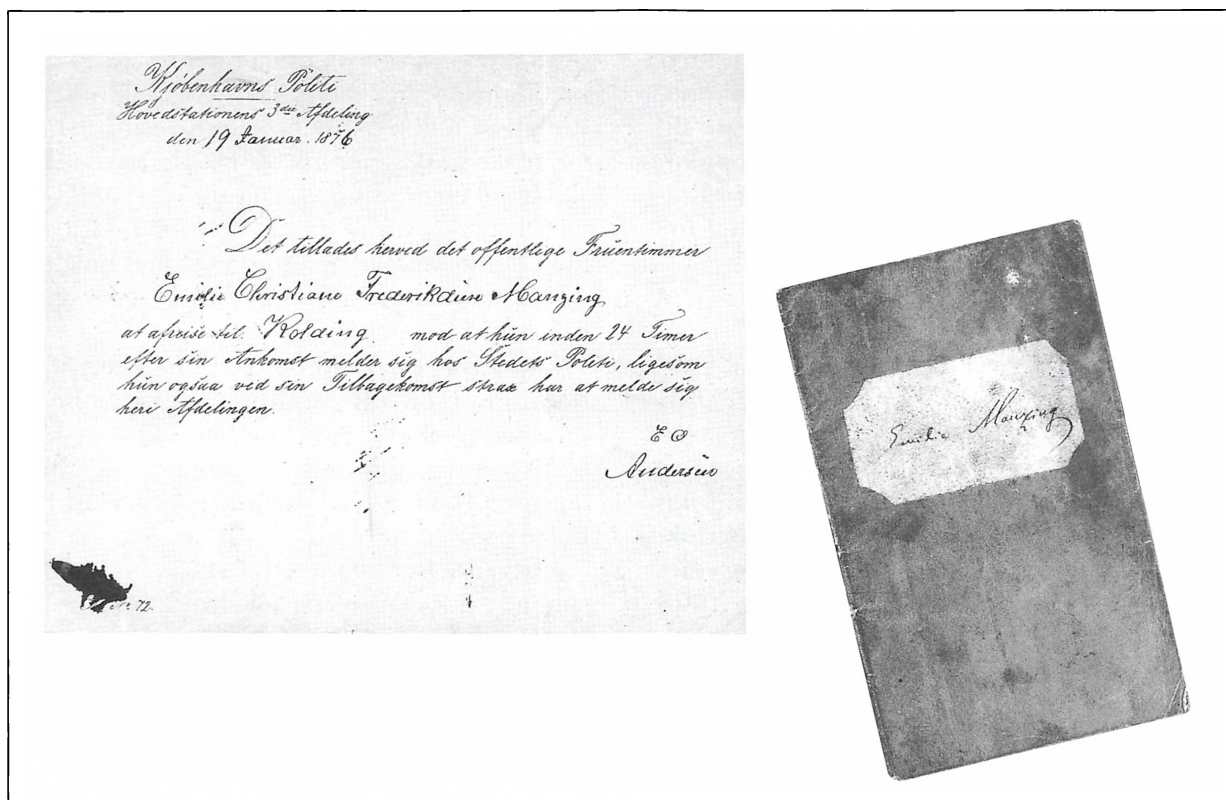
pige, som ernærede sig ved utugt, en side. Begyndelsen til denne bane var, at en pige af politiet kunne blive sat under mistanke for at ernære sig ved utugt. Hvis mistanken syntes bekræftet, meddelte politiet hende en advarsel, og hvis uvæsnet fortsatte, blev hun straffet efter § 180. En pige, som derefter fortsatte et løsagtigt liv, kunne af det stedlige politi blive (tvangs)indskrevet som "offentligt Fruentimmer" med den deraf følgende kontrol og bopælspligt. I byer med bordel ville de ofte blive anvist bopælspligt der. Anden ordning kunne åbenbart også praktiseres:

"At Jomfrue Marie Jacobsen har opholdt sig heri Byen fra Decbr. f.A. til 1. Januar og ifølge Tilladelse ernæret sig som logerende Dame attesteres paa Forlangende".

*Fredericia den 3 die April 1876
e.O. [sign] Arrestforvarer"*

Pigernes melde- og mødepligt

Når et offentligt fruentimmer ankom til en by, skulle hun straks melde sig på politikontoret og fremvise sin rejsetilladelse, som var udstedt af afrejsebyens politikontor på blå papir samt sin visitationsbog. Hun blev indført i politiets prostitutionsprotokol med navn og ankomstdato hvorfra og fik anvisning på at møde på sygehuset til kontrol for kønssygdom hver 3. dag medbringende sin visitationsbog. Visitationsbogen var et lille hæfte med omslag af farvet glanspapir (som det, man fik udleveret i skolen til at skrive gloser i). I den skrev den undersøgende læge dato og resultatet af undersøgelsen. Det kunne være "*rask*"; "*syg*"; "*Indlagt paa Sygehuset*" og senere "*Udskrevet som rask*";

Tilladelse udstedt af Københavns politi den 19. januar 1876 for Emilie Christiane Frederiksdine Manzing til at rejse fra København til Kolding mod at hun inden 24 timer henvender sig til det stedlige politi. Det ses i politiprotokollen, at hun ca. hver 4. dag måtte stille på politikontoret og forelægge resultatet af dagens lægeundersøgelse. Til højre ses hendes visitationsbog.

“rask. Menstr.”; “maa ikke modtage Besøg”. Efter undersøgelsen skulle visitationsbogen forevises på politikontoret, og resultatet indskrives på hendes blad i protokollen.

Når hun ønskede at forlade byen, skulle hun på politikontoret have udstedt en rejsetilladelse og hendes afgang og destination indskrives. Den mindste afvigelse fra dette fast-

lagte handlingsmønster kunne give vilkårlig fængselsstraf ligesom overtrædelse af det øvrige reglement kunne føre til øjeblikkelig bortvisning fra byen og forbud mod at komme igen. Et brev indlagt i Koldings prostitutionsprotokol kan give et eksempel: En pige fra Odense var erklæret “syg” og havde fået pålæg om at tage på sygehuset, men var i stedet rejst

til København. Derved havde hun fået forbud mod igen at komme til Odense. Da hun siden fra Kolding skrev et bønfoldende brev til politiassistenten i Odense om lov til at vende tilbage, var svaret en blank afvisning, som politibetjent Borch ("la' bare mig – Borch") i Kolding måtte gå ud til bordellet i Allégade for personligt at tilkendegive hende.

Piger på træk

Pigerne blev ikke ret længe af gangen. I de godt 9 år, der var politikontrolleret bordeldrift i Kolding, fungerede omkring 120 piger. De fleste opholdt sig kun i Kolding i 1 til 3 uger og hyppigst var der 2-3 piger samtidig, men de kom og rejste enkeltvis og kun ganske få dukkede op mere end en gang. For ca. en trediedel af pigerne oplyser politiprotokollen fødselsår. Ikke overraskende var der tale om yngre kvinder. Hovedparten var 19 eller 22 år. Enkelte var nogle år ældre, når de kom til Kolding som bordellogerende, men kvinder i begyndelsen af 30års alderen i dette erhverv var her et særsyn.

Bordellet og dets værter

Den første bordelvert i Kolding var den 36-årige Mikkel Jensen Skougaard, som havde kone og 3 børn i alderen 6 til 2 år samt en i vente. Han var tidligere gårdskarl i Kolding og havde gjort tjeneste som dragon i krigen 1864 og siden i nogle år ernæret sig som slagter i Langeskov ved Vejle. Kort før jul 1867, havde han som "gjestgiver" for et tidsrum af 5 år og til en årlig husleje på 180 rigsdaler, lejet et hus på hjørnet af Allégade og Losbystræde (nuværende Konsul Graus Gade og Zahnsgade).

Huset var nyopført af konsul H. H. Grau i 1866 og lå i det kvarter, som Grau netop i de år spekulationsmæssigt bebyggede. Udlejeren var værtshusholder Niels Jørgen Købstrup, men Grau var stadig ejer, for Købstrup havde ikke skødt på ejendommen. Det fik han først i august 1869, og indtil da var konsul H. H. Grau altså den formelle ejer af et hus med bordel – som politimester Monrad havde givet tilladelse til!

Huset var en grundmuret, én-etages hjørneejendom på 7 fag indrettet til beboelse og med værelser på loftet. Bagved var en gårdsplads med et bindingsværkøpført 7 fags halvtag med brænderum, lokum og svinesti. Der hørte også en have til.

I begyndelsen måtte Mikkel Skougaard personligt ud for at hverve pigerne. "*Det er vist et net Menneske den fh. Dragon, som er Bordelvert hos Dem. – Han har været nogle Gange heri Byen og Kapret off. Frt, hvorover hans herværende Collegaer ere meget indignerede*", skrev man kollegialt fra Odense til Kolding Politi den 30. maj 1868. I folketællingen 1870 og i skattelisterne er Mikkel Skougaard opført som "commisionær", d.v.s. at hans officielle erhvervsaktivitet har været at formidle handler og hans skattebetaling lå i den øverste trediedel. Efter godt 6 1/2 års virksomhed solgte Mikkel Skougaard pr. 3. sept. 1874 ejendommen til den tidligere nævnte Johannes Bitsch, som drev bordelvirksomheden videre. Også Bitsch brugte erhvervsbetegnelsen "kommisionær". Den manglende officielle anerkendelse og de bristede forhåbninger vedrørende sønnernes skolegang har måske været anledning til, at Johs. Bitsch allerede i juli 1875 – efter knap et år i

Sommer 1910. Losbystræde nr. 14. Her havde Koldings bordel haft til huse indtil 1877. Derefter var huset købt af vognmand Th. N. Thomsen, hvis søn tømrer Hans Peter Schmidt Thomsen overtog det ved faderens død. Tømrer Thomsen ses her med sin familie. Foto: Ludvig Thomsen.

Kolding, solgte forretningen til Joh. Aug. Chr. Muusmann og drog med sin familie til København, hvor han slog sig ned i Rådhusstræde som høker. Muusmann blev den sidste officielle bordelvært i Kolding, og han brugte usminket denne erhvervsbetegnelse.

Sangerfesten blev dråben

Ganske naturligt vakte etablissementet forar-

gelse, og politimester Monrad blev af kritikerne anset for at være den ansvarlige – hvilket han jo i realiteten også var. Afviklingen af “den jydsk Sangfest i Kolding” den 11.-12. juni 1876 gav ny næring til forargelsen. 250 sangere fra Kolding og 11 gæstende sangforeninger havde afholdt koncert i Kirken og i Slotsruinen, og efter aftenispisningen i Ridehuset spredtes man på festpladsen (Staldgår-

Ca. 1865. Kolding set fra vest fra Kathrinelund (tidl. Wissings Anlæg) og ind ad den endnu ubebyggede vej (Allégade – siden Konsul Grausgade). Konsul H. H. Grau havde købt arealet i 1854 med spekulationsbyggeri for øje. Overfor den byse gavl midt i billedet lod H. H. Grau i 1866 det hus opføre, hvor politimesteren året efter gav bordeltilladelse. Foto: P. Aagaard.

den og Slotsruinen) “*hvor Terpichore, Venus og Bachus hver tog sin Part af det glade, feststemte Publikum*”, som “Kolding Avis” troskyldigt beretter. Venus havde åbenbart også været søgt uden for den “*med megen Smag dekorerede Festplads*”, så 24 borgere bosiddende i kvarteret omkring bordellet med købmand A. Kralund (som i øvrigt havde været formand for sang-

festkomiteen) i spidsen, henvendte sig i juli 1876 skriftligt til Kolding Byråd:

“Til Byraadet i Kolding

Undertegnede fremkomme herved med Besværing over, at Bordellet der findes i vor umiddelbare Nærhed, er generende for os enten vi gaa i vore Haver eller færdes til og fra vort Hjem, og hvad enten Bor-

delpigerne gaa ude eller sidde indenfor, altid opvække en ubehagelig Opmærksomhed, der ved Leiligheder, som f. Ex. ved sidste Sangerfest frembød en saa livlig Færdsel at selv Børn bleve Opmærksomme derpaa, idet Skarer paa 10 á 12 Personer uafbrudt strømmede fra og til – og Vedkommende selv ikke generede sig for at spørge baade Store og Smaa, hvor Bordellet laa. – I saa lille en By som Kolding kalde vi det for en saare stor Forargelse, saa stor at den ikke bør taales, idetmindste ikke i Byens Midtpunkt hvor det nu findes. – Idet vi nu herved udtale vor Besværing forvente vi at Byraadet vil sørge for, at Bordellet snarest muligt fjernes. –

Kolding i Juli 1876 “ – [24 underskrifter]

Byens 2 præster, Leunbach og Meyling, havde vedføjet hver deres fordømmelse af etablissementet.

H. H. Grau benytter lejligheden

Denne henvendelse resulterede i, at Byrådet på sit først følgende møde tog sagen op. Monrad havde orlov fra borgmesterhvervet, så der var frit slag for byrådsmedlem, konsul H. H. Grau, som havde oparbejdet en årelang personlig uvilje mod borg- og politimester Monrad. Ikke bare havde Monrad tilladt etablering af et bordel i “hans” kvarter, men Monrad var også manden, som endeligt havde afgjort, at Statsbanestationen skulle placeres i nærheden af havnen og ikke oppe ovenfor byen, som Grau havde arbejdet for og spekuleret i ved grundopkøb og bebyggelse. Den kongelig svensk-norske vicekonsul H. H. Grau benyttede derfor enhver lejlighed til på en “højst stødende Maade” offentligt at lufte sin modvilje mod Monrad. Nu udtalte Grau (efter “Kol-

ding Folkeblads” fyldige referat den 22. juli 1876), at han “havde al Tid fundet det som en taabelig Beslutning, hvad der i sin Tid var vedtaget om en saadan Anstalts Oprettelse. Men at man havde etableret den lige paa et Sted, hvor der forhen havde været livlig Færdsel og hvor Byens eneste Forblystelsesanstalt laa, det var dog endnu stærkere. Det havde tilført Taleren et Tab af Tusinder og atter Tusinder af Kroner, men han havde tiet og ladet Sagen gaa, fordi han følte sig overbevist om, at der vilde komme den Dag, da den offentlige Mening vilde rejse sig med Kraft imod den, der havde oprettet det, den Øvrighed, der var sat til at vaage over Byens Sædelighed og Orden. Mærkeligt var det kun, at det havde været saa længe, før Kommunen indigneret gjorde Indsigelse, thi han turde paastaa, at noget tilsvarende som her i Kolding, med Hensyn til Pladsen for en saadan Anstalt, fandtes ellers ikke i hele Landet.” Efter et støtteudsagn fra en byrådskollega, som påpegede, at bordellets placering på det sted “i høj Grad havde skadet hele det paagjældende Kvarter af Byen” fortsatte Grau, som “haabede, at man deraf kunde se, at han havde været meget langmodig, men troede nu, at dette Misbrug af Fogedmyndigheden ikke længere burde taales, men at man, hvis Anstalten ikke fjærnedes snarest muligt fra den nuværende Plads, maatte træde alvorligt op. Det var en altfor alvorlig Sag, til at den saaledes vedblivende kunde opsættes. Hundreder og atter Hundreder bleve forargede, og hvor mange af den nuværende Slægt kunde ikke ved denne Forargelse blive ødelagte. Opretholdelsen af denne Slavehandel var fordømmelig for et civiliseret Land”. Grau stillede som beslutningsforslag, at Byrådet udtalte sin misbilligelse af, at bordellet fandtes på dets nuværende plads. Med stemmerne 4-4 forkastedes forslaget. Grau (og hans ven Mam-

mon) måtte endnu en tid lide afsavn. Et forslag fra den konstituerede borgmester, prokurator Zahn, om at indhente en udtalelse fra "Det kongelige Sundheds-Collegium" om et bordel i en by som Kolding var så gavnlige for sundheden, at man burde se bort fra den "Grue og Forargelse", som det afstedkom, blev derimod vedtaget.

Grau træder op

Da Monrad i august 1876 genindtog sin plads som borgmester, blev han præsenteret for den vedtagne skrivelse, som havde cirkuleret til underskrift mellem Byrådets medlemmer, og han benyttede da lejligheden til at ytre sin (tidligere citerede) stedsevarende personlige modstand mod, at et bordel skulle tåles i Kolding.

Da der endnu 3 måneder efter ikke var sket noget i bordelsagen, har det sikkert været Grau en fornøjelse at "træde alvorligt op" med et initiativ, som også kunne rettes mod Monrad:

"Til flere forskellige Tider er der ført Klager over det af Politimester Monrad tolererede, etablerede Bordel paa Hjørnet af Losbystræde og Allégade i Kolding. For længere Tid siden have en Deel af Byens Indvaanere med fornøjet Styrke gjentaget samme Klage. Byraadets Medlemmer erkjendte alle at den valgte Plads var meget uheldig, og Stadens Præster udtalte sig med stor Styrke imod et saadant Bordel. – Ikke-destomindre foretog Raadet intet til dette store Ondes øjeblikkelige Fjernelse – men – henvendte sig til Sundhedscollegiet ! ! – Dette har hidtil forholdt sig tavs og vil formodentligen vedblive dermed. –

Jeg tillader mig derfor herved at bringe denne Sag

i Byraadets Erindring, idet jeg hermed anmoder om, at Byraadet vil drage Omsorg for at Bordellet, som er etableret paa Hjørnet af Lodsbystræde og Allegade uden Ophold maa blive fjernet. –

Kolding den 14. Novbr. 1876

H. H. Grau

Til Byraadet i Kolding"

Svaret fra Sundheds-Collegiet forelå dog en uge senere:

"Collegiet skal . . . bemærke, at forsaavidt Spørgsmaalet er stillet ganske i Almindelighed, maa Collegiet i Henhold til de fra mange Sider indhentede Erfaringer bestemt udtale sig for Gavnligheden i sanitair Henseende af et controlleret Prostitutionsvæsen, men at det for de enkelte Byers Vedkommende vil afhænge af forskjelligartede lokale Forhold, hvorvidt det er tilraadeligt eller nødvendigt at gennemføre dette Almindelige princip, samt paa hvilken Maade dette i saa Tilfælde bør skee.

Da Kolding, ifølge de fra Physikus indhentede Oplysninger, nu ikke er værre stillet med Hensyn til Forekomsten af veneriske Sygdomme end de øvrige Byer i samme Physikat, og da det af de foreliggende Aktstykker sees, at det tilstedeværende Bordel giver Anledning til Skandale, og, som det synes, til forøget Udsvævelse, kan Collegiet udtale sig for Bordellets Ophævelse, men kun under den Betingelse, at Politiet seer sig istand til paa en virksom Maade at gennemføre Bestemmelserne i Lov 10de April 1874, § 3." [8 underskrifter]

Det var "Lov om Foranstaltninger til at modarbejde den veneriske Smittes Udbredelse", der blev henvist til. § 3 påbyder politiet at bringe fruentimmere, der pådrager sig bestemt mistanke om, at de søger deres erhverv ved utugt til

Hans Henrik Grau. (1816-1886) Kongelig svensk/norsk vicekonsul. Byggespekulant. Byrådsmedlem 1856-59, 1865-81, 1882-86.

lægeundersøgelse for venerisk sygdom og i givet fald i behandling. En nedlæggelse af bordellet ville betyde et ophør af registreringen og en spredning af utugten til flere adresser i

byen. Fra hvad man kaldte "offentlig" til "hemmelig" prostitution.

Monrad giver op

Loven var der for at blive overholdt, men politiets håndhævelse ville blive besværliggjort, så der er ikke noget at sige til, at der ikke umiddelbart skete noget. Monrad må imidlertid have fået nok af den megen modstand, han mødte fra visse kredse i byen. Han opsigde i slutningen af 1876 sit politi- og borgmesterembede i Kolding for at indtage et væsentligt dårligere lønnet embede som herredsfoged for Nørvang-Tørrild herreder. P. Eliassen betegner i sin bog "Kolding fra Middelalder til Nutid", 1910, borgmester Monrad som en samvittighedsfuld, pligttopfyldende, men noget vidtløftig og ubeslutsom embedsmand, som efterlod mange venner i Kolding. Efter at have været herredsfoged i Vejle i en årrække tog han sin afsked og levede de sidste år i København, hvor han døde 1893.

Et socialt aspekt

Monrad var rejst, og hans embeder varetoges af konstituerede. Sammen med den konstituerede borgmester, politifuldmægtigen, kunne de 4 byrådsmedlemmer, valgt af den højst beskattede femtedel af vælgerne, fortsat blokere for vedtagelser. Dagbladet "Fædrelandet" havde i begyndelsen af februar 1877, ifølge Kolding Folkeblad, bragt 2 artikler af pastor Th. Rørdam om "Den offentlige Usædelighed", hvori det blev påpeget, at de offentlige bordeller og skøger, som jo skulle anvises bolig et sted, blev henvist til de fattige kvarterer i byerne. De velhavende vil ikke tåle dem i deres nærhed, men

fattige har ikke så mange valgmuligheder, hvis de vil have tag over hovedet. "Selv om han i et af de fattige Kvarterer opsøger en uberygtet Gade, opdager han maaske en Morgen, at Politiet har tilladt Prostitutionen at opslaa sit Bo lige over for. Det er — vi bør kunne taale at høre det — en Uret, som Samfundet begaar imod Fattigmand, en Krænkelser af hans helligste Rettigheder og Følelser som Ægtemand og Fader". Kolding Folkeblad undlader ikke "at anbefale Gjennemlæsningen af begge Artiklerne i deres Helhed til den ærede konst. Borgmester og de ærede af de højstbeskattede valgte fire Medlemmer af Byraadet".

Schjørring siger stop

Det skulle snart blive nye tider! Den 16. februar 1877 kunne byens aviser meddele deres læsere, at Skelskørs borgmester Schjørring ifølge telegram var udnævnt til byfoged (d.v.s. politimester) i Kolding (og den 28. feb. fulgte den kongelige udnævnelse af Schjørring til også at være borgmester). Schjørring ankom til byen den 26. februar og blev hjerteligt modtaget. En af hans allerførste embedshandlinger som politimester må have været beslutningen om nedlæggelsen af bordellet, for allerede den 2. marts 1877 kunne "Kolding Folkeblad" triumferende bekendtgøre for læserne: "Det glæder os at kunne meddele, at Byfoged Schjørring har forbudt det herværende Bordels Existens fra April Flyttedag at regne".

Selv om "den reglementerede prostitution" få år forinden (1874) var blevet indført i København, hvor den først ophævedes i 1906, var der sideløbende landsdækkende kræfter igang for give mulighed for "faldne kvinders frelse" ved oprettelse af "Magdalenehjem" el-

Indbydelse.

Under den offentlige Forhandling, som i den senere Tid er bleven ført om Foranstaltninger til falne Kvinders Frelse, er Opmærksomheden bleven henledt paa, at det — foruden Oprettelsen af en Magdaleneanstalt — vil være af stor Betydning at der med Flid og Udholdenhed arbejdes paa at redde saadanne unge Piger, som enten ved Tab af Forældre, Stet Hjem, Fattigdom, Mangel paa Erhverv og andre ulykkelige Livsforhold eller ved Letsindehed ere komne ind paa en Vej, som maa føre dem til Fordærvelse.

Da Undertegnede ere enige om, at en Virksomhed til Gode for disse Ulykkelige, som — efter hvad der offentlig er oplyst — allerede i nogen Tid med Held er forsøgt af Politiet, giver ikke ringe Udbytte til at kunne modarbejde Laas og Skændsel, have vi tænkt os, at det vilde være rigtigst at stotte Politiets Bestræbelser paa dette Omraade ved at oprette en Forening, som gennem sin Betsyrelse kunde samvirke med dette. Vi indbyde derfor Medborgerne, saavel Kvinder som Mænd til at indtræde i en

Forening til forvildede unge Pigers Frelse.

Det aarlige Bidrag til Foreningen antages at burde være mindst 5 Kr., men større og mindre Bidrag en Gang for alle modtages naturligvis med Glæde. Indmeldelse kan ske til enhver af os, og Indmeldelseslister ere henlagte hos d'Fr. Boghandlere Gad, Bimmelkafteet 31, Høst, Gottersgade 49, Jacob Lund, Kjøbmagergade 31, Reibel, Lybstræde 7, Tryde, Østergade 1, Broblemst, Njtorv 7, samt Dings Etablissement, Billestræde 37.

Senere ville de som have tegnet sig som Medlemmer, blive sammenkaldte for at konstituere Foreningen.

D. H. Adler,	Bülow,
Grosjerer.	Præs. ved Kommunehosp.
E. Engelsted,	Rnudsen,
Overslager ved Kommunehosp.	Statsr., Borgem.
C. Bloug,	Tillidsm.
Redaktør.	Geheimkonferensraad.
Warburg,	
Præs.	

Inserat i Kolding Avis den 2. marts 1877.

På "bordelhjørnet" Allégade/Laasbystræde lod tømrer H. P. S. Thomsen denne ejendom opføre i 1934 og sønnen Andreas Thomsen (drengen ved vinduet på 1910-billedet) ejede den til 1962. Gadenavnene ændredes i 1937 til hhv. Konsul Grausgade og Zahnsgade. Laasbystræde 14 blev til Zahnsgade 41-43. Foto: Mogens Hansen, 1977.

ler f.eks. som annonceret i Koldings aviser i marts 1877: "Forening til forvildede unge Pigers Frelse". I annoncen opregnes også en række mulige årsager til, at de unge piger "ere komne ind paa en Vej, som maa føre til Fordærvelse: Tab af Forældre, slet Hjem, Fattigdom, Mangel paa

Erhverv og andre ulykkelige Livsforhold eller ved Letsindighed".

– I Kolding var det nu slut med bordellet! De 2 sidste bordelpiger, som var ankommet fra Hamburg, afrejste henholdsvis den 3. og 26. marts 1877 til Altona. Politiets "prostitutions-

protokol” måtte lukkes og ligger nu på Landsarkivet i Viborg. Bordelvært Muusmann, som var en af Koldings bedre skatteydere (på linie med f.eks. købmændene P. Brandorff, A. Borch, H. Nielsen, Smidt og Stenderup; sagfører Grüner; bankbestyrer Hirth og bankdir. Groos; tandlæge Friis m.fl.) forlod byen og slog sig tilsyneladende ned som kommissionær i Randers. I december 1878 blev “bordelejendommen” Allégade/Losbystræde 14 ved auktion købt af fragtkører Th. N. Thomsen, som jo også kunne have glæde af den centrale beliggenhed.

Utugten holder stand

Selvfølgelig forsvandt utugten ikke fra “Konsul Graukvarteret”, men bordellet levede nu kun videre i mindet: *“I helt gamle dage – hvor de to nyere huse i Zahmsgade nu ligger – lå der nogle små, hvidkalkede huse. Om disse har jeg hørt fortælle, at der helt legalt blev anvist boliger til kvinder, som drev det ældgamle erhverv”,* fortæller “en gammel Allégadedreng” til Kolding Folkeblad i juli 1967 i anledning af den forestående totalsanering og fraflytning af “Konsul Grausgade”. Han kan også huske, at der i tiden omkring århundredeskiftet var mange “uartige piger” i gaden. *“Blandt dem en meget omtalt “dame”, der kaldtes “Sofie Ryddestang”. Det var en dame af format, høj og kraftig og ikke bange for at slå til, når noget gik hende imod. Da en politibetjent engang skulle fjerne hende fra en beværtnings sætte hun sig til modværg og rev en stor tot af hans fine fipskæg, så han måtte opgive. Hun flyttede ofte og en tid boede hun i Allégade, hvor hun havde en lejlighed i en ejendom på første sal midt i gaden. Om aftenen, når vi stod omkring lygtepælen i det flimrende*

gasblus og lavede sjov, kom der ofte nogen og spurgte om hendes adresse. Det kunne vi straks svare på, og samtidig kunne vi fortælle, om hun var optaget eller tog imod – det viste halen på hunden, hun havde stående i vinduet”. Meddelelsen husker også lidt af en vise til hendes pris:

*“Lille Fie, sød og rar, i dine bedste klæ'r
selv om du sidder på vand og brød
har jeg dig lige kær.*

*Lille Fie, tro og huld, gav du mig alt mit guld
kunne jeg hele min levetid
drikke mig pærefuld”*

En anden Allégadedreng mindes de “uartige piger”, “Lyse Inga”, “Sorte Mille” og “Kridtstreg”.

Andre logerer der i dag. Lad os holde os til minderne!